

Dorđe Lazarević

NAPAD PARTIZANA NA SREBRENICU JUNA 1943. I USTAŠKE REPRESALIJE NAD CIVILNIM STANOVNIŠTVOM

U proljeće 1943. godine, poslije odlaska Šeste Istočno-bosanske i Prve majevičke brigade u sastav Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba NOV, nastavili su da u istočnoj Bosni vode značajne borbe protiv kvislinških snaga Birčanski, Sremski i Majevički odred. Šestog juna neprijatelj je organizovao vojnu akciju na slobodnu teritoriju Birča, koju su branile novoformirane Prva i Druga vojvođanska brigada, Birčanski odred i jedan bataljon Šeste istočnobosanske brigade.¹ S brojčano nadmoćnijim i dobro naoružanim snagama od oko 6.000 vojnika, neprijatelj je uspio da proдре u Šekoviće — centar slobodne teritorije. Da bi oslabile neprijateljski pritisak, partizanske snage razbijaju domobrane na Rudištima i 9. juna se prebacuju kod Savina Hana (8 km od Vlasenice) na desnu stranu ceste Vlasenica—Milići u pravcu planine Sikire. Demonstrativni prolazak partizana u neposrednoj blizini Vlasenice trebalo je da ostavi utisak kod neprijatelja o predstojećem napadu na Vlasenicu i da ga primora da napusti Šekoviće. Stvarni cilj bio je zauzimanje Srebrenice, gdje se očekivao veliki plijen, naročito municija.

Za napad na Srebrenicu određeni su Četvrti bataljon Šeste brigade pod komandom Đorđa Simića i još pet bataljona: tri iz Prve i dva iz Druge vojvođanske brigade — ukupno 1.500 boraca pod komandom Marka Perićina-Kamenjara.²

U Srebrenici su se nalazile ustaše od 9. aprila 1942. godine kada je takozvana »Crna legija« ustaškog potpukovnika Jure Francetića zauzela bez borbe ovo mjesto i zamijenila višemjesečnu četničku vladavinu.³ Za garnizonu jedinicu je 14. aprila postavljena XXIX ustaška »stajaća djelatna bojna« (formacija jačine bataljona, pripadala prvom ustaškom zdrugu) pod komandom natporučnika Josipa Kurelca, studenta prava iz Ogulina. Ona je držala i položaje oko Bratunca i Drinjače, to jest obezbjeđivala je jedan dio područja granične oblasti »NDH« prema Srbiji.⁴ Pored XXIX bojne, u Skelanima je bila XXI ustaška bojna, a oko deset žandarmerijskih stanica, sa preko 100 žandarma, bilo je raspoređeno po teritoriji srebreničkog sreza.⁵

Poslije aprilske ustaške ofanzive 1942. godine na istočnu Bosnu u Srebrenici je pored većine muslimanskog stanovništva, ostalo samo oko 100 Srba, uglavnom žena i djece, jedna jevrejska i jedna katolička porodica. Već u aprilu ustaše su u Srebrenici ubile Julku i Aleksu Laketić, nešto kasnije Đuku Tomić i Milku, bolničarku, rodom s Romanije, a u martu 1943. godine Ljubicu Lazić.⁶ Dok je Srebrenica pod ustaškom vlašću relativno »mirno« prošla, bar što se tiče ubistava, za cijelo vrijeme srpsko stanovništvo njene okoline bilo je

izloženo udarima najstrašnijih represalija. Još početkom maja 1942. godine, kada su Francetićeve ustaše ubijale i palile po selima istočne Bosne, srpsko stanovništvo iz rogatičkog, vlaseničkog i srebreničkog sreza masovno je bježalo prema Drini s namjerom da se prebaci u Srbiju. Pravi masakr napravile su ustaše duž Drine kad su sustigle brojne izbjeglice. Pojedinci, većinom mlađi ljudi, skakali su u rijeku, pokušavajući da plivanjem spasu život. Ustaše su pucale za njima, a i nabujalu Drinu nije bilo lako savladati. Malo je ko od ovih nevoljnika uspio da stigne na drugu stranu. Većina je iskasapljena na obali Drine. Preživjeli svjedoci sjećaju se mnogobrojnih stravičnih scena.⁷ Pa i kasnije, nerijetko su ustaške patrole noću upadale u sela, ubijale stanovniku, a opljačkanom stokom čak i trgovale.⁸

U ljeto 1942. godine ustaše su preduzele žetvu, a zatim otpočele vršidbu pšenice sa imanja pobijenih ili odbjeglih srpskih seljaka. Tom prilikom nisu bila pošteđena ni muslimanska sela. Ogorčeno muslimansko stanovništvo uputilo je delegaciju Velikoj župi Usora i Soli u Tuzli sa porukom da će, ako se ovo nastavi, žito popaliti, odmetnuti se i »tražiti sebi zaštitu na drugoj strani«.⁹

Ustaški teror dostigao je vrhunac u ljeto 1942. Po naređenju natporučnika Kurelca sakupljeno je oko 3.000 Srba (muškaraca, žena i djece) s područja srebreničkog sreza i zatvoreno u barake kod bolnice u Srebrenici. Bile su pripremljene jame za njihovo masovno ubijanje. Jedino zahvaljujući brznoj i energičnoj intervenciji srebreničkih Muslimana kod viših ustaških funkcionera ovi ljudi su ostali u životu.¹⁰

Za cijelo ovo vrijeme u blizini Srebrenice nije bilo partizanskih jedinica i ustaše su živjele potpuno bezbrižno. Jedino je 25. aprila 1942. izvršen snažan, ali neuspjao četnički napad na Srebrenicu. Poslije toga, cijela četnička aktivnost u ovom kraju svela se na pljačku po srpskim i muslimanskim selima.

XXIX bojna vršila je vrbovanje i popunjavala svoje redove seljacima iz okolnih sela i preduzimala česte akcije »protiv četnika«. U najvećem broju slučajeva to su bile prave hajke protiv civilnog stanovništva. Krajem 1942. godine cijela bojna, izuzev manjeg obezbjeđenja ostavljenog u Srebrenici, zajedno s XXI bojom, krenula je u borbu protiv partizana prema Jajcu, a zatim na Majevicu.¹¹

* * *

Pred početak partizanskog napada na Srebrenicu u mjestu je bilo oko 100 ustaša, 17 žandarma, 30 na brzinu naoružanih civila i 6 domobrana s jednim poručnikom. Ustaše XXIX bojne držale su položaje u bližjoj i daljoj okolini. Oko 17 sati 11. juna 1943. godine povukle su se u Srebrenicu i ustaše iz sela Sućeske (12 km od Srebrenice) i donijele vijest o približavanju partizana.¹²

Jedan broj ustaša nalazio se u vrijeme partizanskog napada na Srebrenicu u akciji »čišćenja protiv komunista« u Šekovićima. Odbranom Srebrenice su komandovala trojica oficira: predratni ustaški emigranti — poručnici Bulić, Desnica i Lažeta, jer je Kurelcu 11. juna 1943. u 9 sati telefonski naređeno od komandanta Prvog ustaškog zdruga, pukovnika Stipkovića, da odmah dođe u Vlasenicu i da preuzme komandu nad jednom grupom za napad na Šekoviće, koja

je već dobila njegovo ime »skupina Kurelac«. I dok se Kurelac u štabu Prvog zdruga u Vlasenici upoznavao s narednjima, oko 17 sati javio mu je iz Srebrenice poručnik Desnica o mogućnosti napada na Srebrenicu, jer su se partizani već prikupljali na obližnjem Vjogoru. Stipković je procijenio da partizana ne može biti više od 200, ali je, ipak, naredio Kurelcu da prvim automobilom pođe prema Srebrenici. Kurelac je došao u Bratunac u 22 sata, u vrijeme kada se uveliko vodila borba za Srebrenicu.¹³ Ustaška komanda nije očekivala ovaj napad, jer je položaj partizana zbog ofanzive na Šekoviće bio prilično ozbiljan i nije se moglo ni pretpostaviti da će se znatnije partizanske snage pojaviti u ovom rejonu. Da se to znalo, sigurno ne bi došlo do angažovanja Kurelca i jednog dijela ustaša XXIX bojne u pomenutoj akciji.

Na vijest o približavanju partizana, odmah je upućena pomoć Srebrenici, i to: četa ustaša iz Skelana (24 km od Srebrenice), četa ustaša sa Han-Pijeska, jedna grupa ustaša iz Bratunca i »Domdo« bojna iz Vlasenice. Jedino se pomoć od 30—40 ustaša iz najbližeg Bratunca približila Srebrenici, u kojoj se već vodila borba, ali su partizani rastjerali ustaše i zaplijenili im puškomitraljez i minobacač.¹⁴

Borba za Srebrenicu počela je 11. juna 1943. u 19 časova partizanskim napadom sa zapadne i sjeverne strane pod nepovoljnim vremenskim uslovima (kiša je padala cijeli dan, a i za vrijeme borbe). Četvrti bataljon VI brigade, sa oko 230 boraca, pretežno Birčaka i nešto Sremaca, napadao je na brdo Bojnu koja omeđava Srebrenicu sa zapadne strane. Napad je počeo vatrom minobacača, a za to vrijeme Četvrti bataljon nastupao je prema vrhu Bojne. Centralni ustaški položaj napadala je 3. četa ovog bataljona, desno od nje, na vrh Bojne, napadala je Prva, a lijevo Druga četa. Sudar sa ustašama koji su pucali iz rovova ograđenih jednim redom bodljikave žice bio je kratak i oštar. Uz upotrebu ručnih bombi bataljon je za nepun sat ovladao Bojnom.¹⁵

Vojvodani su zauzeli položaje od Fojhara preko Vitlovca do potoka Čičevca i dalje do ceste i kuća Vukadinovića.¹⁷

Borba se ubrzo prenijela u grad, gdje su nastavljani još žešći ulični okršaji.¹⁸ Izvjestan broj ustaša i žandarma, u toku borbe, raznim pravcima probio se iz mjesta, da bi se na kraju okupili u Bratuncu. Ostatak od 60 ustaša i nešto žandarma povukao se u zgrade — prema ranije predviđenom planu odbrane — i nastavio da vodi ulične borbe s partizanima.¹⁹ Ustaše su se branile iz crkve, kuće Svete Lazarevića, zgrade žandarmerijske kasarne, osnovne škole i sreza, zatim pošte i hotel-»Gubera«.²⁰ To su bile najveće i najčvršće zidane zgrade, smještene u centru Srebrenice, s rasporedom koji je omogućavao jedinstven i povezan sistem odbrane. Prva je — na početku borbe — zauzeta školska zgrada. Mnogo je teže bilo osvojiti zgradu sreza jer je neprijatelj bio vrlo uporan. Borba se prenijela u unutrašnjost zgrade, ali otpor odbrane nije prestajao. Tek kada su partizani dovaljali burad s petrolejom i otpočeli da pale zgradu, odbrana se povukla na sprat, zatim na tavan i, na kraju, sklanjajući se od dima, neprijatelj je počeo da bježi napolje, gdje je dočekivan partizanskom vatrom. Uskoro je zauzeta i kuća Svete Lazarevića. Teške borbe vodile su se za osvajanje crkve. Oko 8 sati 12. juna ustaše su

pokušale da se protivnapadom izvuku iz crkve. Na otvorenom prostoru oni bi sigurno i lako bili uništeni, ali su greškom jednog partizanskog komandira vraćeni nazad. Zbog upornosti ustaša, na Bojni je održano oko 10 sati kratko savjetovanje partizanskog rukovodstva. Trebalo je donijeti odluku da li da se napad produži ili obustavi. Pošto su postojali realni izgledi da se otpor neprijatelja može savladati, odlučeno je da se borba nastavi. Ustašama je omogućeno da izađu iz crkve, a zatim je zauzeto, oko 13 časova, i ovo posljednje značajno uporište ustaša u Srebrenici.²¹ Konačno su ustaše shvatile da je dalji otpor beznađežan i dogovorili su se da izvrše proboj iz Srebrenice. Sve preostale ustaše — njih oko 60 — okupile su se i krenule prema Bratuncu. Praćeni partizanskom paljbom, došli su do bolnice, na izlazu iz grada. Tu ih je dočekala Peta četa Drugog bataljona Druge vojvođanske brigade i pobila veći broj ustaša. Ostatak je pobjegao preko Fojhara u pravcu Bratunca.²² Time je borba za Srebrenicu, tada sresko mjesto, nakon 20 časova završena potpunom partizanskom pobjedom.

Prema vlastitom priznanju, gubici neprijatelja bili su ovi: 26 ustaša i poručnik Ivan Lažeta poginuli su u borbi. Takođe su poginula dva domobrana i žandarm Jure Jurko, a ranjeno je 26 ustaša i 3 žandarma. Poginulo je i nekoliko civilnih osoba. Od 7 zarobljenih ustaša, 5 ih je odmah strijeljano, dok je jedan pobjegao.²³

O gubicima partizana u borbi za Srebrenicu postoje nepotpuni podaci. Jedino se sigurno zna da je Četvrti bataljon Šeste istočno-bosanske brigade imao 2 mrtva i 7 ranjenih i da su Vojvođani imali nešto veće gubitke.²⁴

Svi zarobljenici, izuzev ustaša, nakon saslušanja u osnovnoj školi ili na Vijogoru bili su pušteni.²⁵

U Srebrenici su partizani došli do velikog ratnog plijena. Zaplijenjen je teški minobacač, 3 teška mitraljeza, 4 puškomitraljeza i oko 150 pušaka, zatim oko sto hiljada puščanih metaka, 150 uniformi, te oko 800 hiljada cigareta, dva vagona brašna, dosta šećera, zejtina i ostalih namirnica pronađenih u trgovačkim radnjama. Zbog velikih količina, sav plijen nije mogao biti izvučen. Nešto hrane podijeljeno je stanovništvu. U raznim ustanovama partizani su pronašli dosta novca. Zgrade sreza i žandarmerijske stanice s preostalim namještajem i arhivom su zapaljane.

U toku noći, između 13. i 14. juna, otpočelo je izvlačenje plijena i povlačenje partizana prema Šekovićima. U napuštenom gradu nastala je panika jer su se pronijeli glasovi o dolasku četnika. Neki mještani, obuzeti strahom i od pomisli na četnički dolazak, mislili su da je, ipak, bolje obavijestiti Kurelca o povlačenju partizana. Upućeni kurir vratio se iz Bratunca sa Kurelčevom porukom da će ustaše doći u Srebrenicu istog dana prije podne i da svi stanovnici moraju biti u svojim kućama.²⁶

* * *

Još dok su se partizani nalazili u Srebrenici, u Bratuncu su se prikupljale ustaše iz sreza srebreničkog, a pristigla im je i pomoć iz Vlasenice. Prema Srebrenici su u toku dva dana uputili nekoliko izvidnica.²⁷

Ustaše su iz Bratunca krenule prema Srebrenici oko 7 sati 14. juna 1943. godine. Do Potočarske rijeke išli su svi skupa, a zatim u borbenom rasporedu. Na čelu je bila prethodnica — vod Treće čete od 25 ustaša — predvođena poručnikom Nikolom Desnicom. Desno i lijevo od prethodnice bio je po jedan vod iste čete kao pobočnice, a za njom je išao Kurelac sa štabom i Štapskom četom.²⁸ Sa desne strane ga je idući od Potočarske rijeke prema Fojharu, obezbjeđivala »Domdo« bojna natporučnika Arpadžića, a lijeva pobočnica je bila Druga četa koja je imala zadatak da prođe kroz sela Zalazje i Vitlovac. Iza Kurelca, u sastavu glavnine, išla je Četvrta četa od 90 ustaša (među njima jedan broj pripadnika XXI bojne i podoficirskog tečaja iz Vlasenice) pod komandom vodnika Mije Mijačevića. I, na kraju, u zaštitnici, Prva sa dijelom Štapske čete. Za ustašama su išli žandarmi. Oni su usput mobilisali seljake radi prikupljanja leševa ustaša dva dana ranije poginulih u borbi za Srebrenicu i popravljanja Kapetanovog mosta koji su partizani porušili.²⁹

U Potočarskoj rijeci, gdje je ustašama dat kraći odmor, Kurelac je ponovio naređenja o ubijanju stanovništva, izdata još u Bratuncu. Najodgovorniji za izvršenje bili su podoficiri. Odmah iza Potočarske rijeke, po Kurelčevom naređenju, dvojica ustaša su se odvojila i u kući pored puta pobili jednu porodicu.³⁰

Dok je ustaška glavnina nastavila da nastupa prema Srebrenici, Druga četa se odvojila i krenula lijevo od puta Bratunac—Srebrenica u pravcu sela Zalazja. Komandiru Milu Domazetu bila je od ranije poznata uloga njegove čete, a s naređenjima je upoznao i ostale ustaše. Prema Zalazju su nastupali u borbenom poretku, i to: Španićev vod naprijed sa zadatkom da upadne u selo i izvrši zločin, a Pašićev da zaobiđe Zalazje, zaposjedne visove iznad sela i spriječi eventualno bježanje stanovnika. Nešto ranije u prethodnicu je pošao ustaški logornik iz Srebrenice Jusuf Đozić sa 15 legionara i 5 ustaša. Niko u selu nije znao šta se priprema. Naročito je na seljake umirujuće djelovala pojava prethodnice, sastavljene u većini od domaćih, poznatih ljudi. Oni su se ponašali obično. Nekim seljacima su rekli da niko ne treba da bježi kad naiđu ustaše jer oni neće dirati one koji budu kod svojih kuća.³¹ Prevara je uspjela i prethodnica je krenula dalje, prema Srebrenici, sasvim mirno. Ona je uspješno obavila svoj dio »posla«. I dok su seljaci mirno sačekali stravičnu tragediju koja se približavala, Drugi vod zaobilazi selo i neopaženo postavlja zasjede, a 32 ustaše Prvog voda upadaju u selo. Oni su se brzo razišli po kućama i počeli da ubijaju seljake pojedinačno i u grupama. Najveću grupu, oko 40 muškaraca, žena i djece dotjerali su pred kuću Manojla Maksimovića. Ustaša Stjepan Slonja otvorio je mitraljesku vatru na seljake. Plač i vriska pomiješani sa matraljeskom paljbom potrajali su trenutak. Samo nekoliko ranjenih odraslih seljaka i djece preživjelo je pokolj. Sačekavši odlazak ustaša, izvukli su se iz gomile leševa. One koji su ranije pokušali da bježe pobile su ustaše Pašićeva voda.³² Nakon izvršenog zločina ustaše su se na brzinu prikupile i uputile prema Srebrenici. U malom selu Vitlovcu, smještenom na prilazu Srebrenici, pokupili su nekoliko osoba, potjerali ih sa sobom i ubrzo pobili. Devedeset i šest ubijenih (od toga oko 40 djece) i 7 ranjenih u Zalazju i nekoliko ubijenih iz

dvije porodice u Vitlovcu, to je bio tragični bilans ovog ustaškog pohoda. Gotovo su potpuno zatrvene porodice Rakića, Dragičevića, Maksimovića, zatim Stanojevića, Jeftića i Lazarevića.³³

Još rano, u ponedjeljak 14. juna 1943. godine, poslije povlačenja partizana iz Srebrenice na ulicama su počeli da se pojavljuju pojedini zabrinuti građani. Neki od njih su krenuli prema bolnici, gdje su na sve strane bili leševi ustaša, poginulih dva dana ranije u pokušaju proboja iz partizanskog okruženja oko Srebrenice.³⁴ Kada su prve ustaše došle do bolnice, na ulazu u mjesto odmah su ubili bolničare Sajtju i Katu.³⁵ Sve se ovo događalo na očigled nekoliko građana Muslimana. Iako zaprepašćeni i sleđeni od straha, pitali su ustaše zašto ubijaju ljude. Pitanje je ostalo bez odgovora jer se ustašama žurilo u Srebrenicu.³⁶

Nešto dalje prema gradu, pred finansijskom kasarnom, bila je postrojena grupa financaca puštenih iz partizanskog zarobljeništva.³⁷

Ustaški stroj, nadirući u Srebrenicu, naišao je na još jednu grupu građana, Srba. Oni su izašli na ulicu da dočekaju ustaše u navinom ubedeinju da će ih na taj način, možda, odobrovoljiti. Ustaše Mićanović, Pašić i drugi, a prema nekim podacima i Kurelac, zapucale su i ubile Ljubu Grujičića, Vasu Ilića³⁸ i opštinskog pisara Jefšana Spasojevića. Ostali mještani i finansijski stražari razbježali su se na sve strane³⁹ jer su i ustaše vikale da svako mora ići u svoju kuću.⁴⁰

U međuvremenu, dok je ustaška glavnina od bolnice žurila prema gradu, jedan broj ustaša se odvaja i počinje opkoljavati mjesto. Položaj Srebrenice, zbijene između brda, omogućavao je potpuno blokiranje i s neznatnim snagama. Brzo su bili zaposjednuti svi izlazi iz grada, raskršća i ulice. Mogućnost bjegstva bila je gotovo potpuno isključena. Ustaše se istovremeno razilaze u raznim pravcima i počinju da vrše ubistva, najvećim dijelom po kućama.⁴¹ Srebrenica je pretvorena u masovno gubilište nedužnog stanovništva. Na osnovu mnogobrojnih dokumenata i iskaza nekoliko preživjelih, kao i izvjesnog broja očevidaca, moguće je u detalje rekonstruisati ovaj teški ratni zločin. Jer, sve se najvećim dijelom događalo pred očima javnosti. Zbog istovremenog ubijanja u raznim dijelovima grada nemoguće je utvrditi gdje je koji zločin prije izvršen. Može se sa dosta sigurnosti zaključiti da je cijeli masakr trajao najviše sat vremena. O užasu i patnjama, kao i okolnostima pod kojima su ljudi ubijani može se vidjeti iz ovih nekoliko primjera.

Jevrejska porodica zubara Siona Saina s bolničarkom Radom bila se sklonila u kuću finansijskog preglednika. Grupa ustaša s vodnikom Mijom Mijačevićem na čelu naredila im je da odmah idu svojoj kući, ali su i oni pošli za njima. Mijačević je pitao zubara da li su i u njegovu kuću dolazili partizani, a zatim je naredio zubarevoj porodici da pređe u drugu sobu. Zadržao je bolničarku. Nakon nekoliko pitanja ubija je sjekirom. Poslije prisiljava zubarevu ženu, njenog brata i dijete da uđu u istu sobu, natjeruje ih da legnu na pod i sve ih ubija sjekirom. Na isti način u drugoj sobi ubio je zubara, pošto je i njega prethodno primorao da legne na pod.⁴²

Ove ustaše i dovodnik Juraj Vukelić kasnije su došle pred kuću sudije Muhameda Aganovića, predsjednika Kotarskog suda u

Srebrenici. Sudija je držao malo dijete u naručju. Kada su ga ustaše potjerale u kuću, on je u jednom trenutku uhvatio za pušku koju je držao Vukelić. Nastalo je otimanje, ali je u pomoć Vukeliću pritekao Mijačević. Prvo on, a zatim oslobođeni Vukelić pucali su na Aganovića i njegovo dijete. Zatim u kuću upada Mijačević i zatvara vrata za sobom. Odjeknuli su pucnji i čuli su se jauci. Tako su ubijeni žena i ostalo dvoje djece porodice Aganovića.⁴³

U vršenju zločina najviše se isticao vodnik Mijačević, jedan od najvećih krivaca za srebreničku tragediju. Toga dana mnogi su ga vidjeli sa zasukanim rukavima i krvavim rukama.⁴⁴

U gradu su iz raznih pravaca odjekivali pucnji. Vidjelo se kako ustaše ulaze u pojedine kuće, a zatim se čula pucnjava i jauci. Nemoguće je ma i približno prikazati sav užas posljednjih trenutaka pojedinaca i mnogih porodica. Na svirep način djeca su ubijana pred majkama ili majke pred djecom. Ustaše Franjo Mićanović i još neki povelili su prema ustaškom zapovjedništvu Ljeposavu Lazarević, njeno dvoje djece i Jovu Filipovića. Djeca su plakala i držala se za majku. U putu ih je zaustavio Kurelac s još nekoliko ustaša. On je iz revolvera ubio Ljeposavu, a ostale ustaše Jovu Filipovića i jedno dijete, dok je drugo dijete počelo bježati, ali su i njega ubili.⁴⁵

Poštara Džemala Plisku ustaše su zatvorile u podrum poštanske zgrade, gdje su ga ubile nakon kraćeg ispitivanja.⁴⁶

Ubijeni su još Zora Burlica i petoro njene djece, Sofija Gavrić i troje djece, Draginja Stefanović i njeno četvoro djece, i mnogi drugi. Ukupno: preko osamdeset žena, djece i muškaraca.⁴⁷ Zauzimanjem nekih muslimanskih porodica, koje su se zbog toga izlagale smrtnoj opasnosti, ili sticajem drugih okolnosti, nekoliko je osoba preživjelo pokolj. To su: Milena Jovanović, Nada Nešković, Krista Marjanović, Stevo Jokić, Mara Spasojević, njeno dijete, majka i jedan dječak čije ime nismo mogli utvrditi.⁴⁸

Pod dramatičnim okolnostima uspio je da izbjegne sigurnu smrt geometar Ibrahim Tančica s porodicom. Grupa od 10 ustaša, predvođena dovođnikom Vukelićem, opkolila je kuću šumarskog inženjera u kojoj se bio sklonio Tančina. Nisu ga pronašli tamo, jer je on, u međuvremenu, kada je saznao da ga ustaše traže, pobjegao s porodicom. Na kraju su ga prihvatili neki seljaci iz okoline gdje je privremeno našao utočište.⁴⁹

Uporedo s ubijanjem, a naročito poslije, vršena je opšta pljačka. Opljačkane su ne samo kuće ubijenih nego i leševi. Sa žrtava je skidana odjeća i obuća, prstenje itd. Bilo je slučajeva da su ubijenim ženama odrezivane uši zbog minđuša.⁵⁰ To je imalo takve razmjere da je na kraju i ustaška komanda morala da interveniše. Imovina ubijenih proglašena je »državnim« vlasništvom i naređen je njen popis. Kako je gotovo sve bilo razgrabljeno, od popisa nije bilo ništa. Kuće su bile zapečaćene, ali su po noći opet pljačkane.⁵¹

Poslije izvršenog pokolja ustaše su natjerale neke mještane da u blizini bivše austrijske kasarne iskopaju jamu i zakopaju kolima dovučene leševe.⁵²

Istog dana poslije podne došao je u Srebrenicu natporučnik Eduard Kršulj, komandant XXI bojne, s odjeljenjem ustaša iz Skelana. Sa sobom su dotjerali 16 muškaraca iz srpskog sela Brežana pod

izgovorom da je iz sela pucano na njih. Zatvorili su ih u poštanski podrum. Kršulj je zahtijevao da seljake odmah pobiju ne čekajući Kurelca da se vrati sa izviđanja od Vijogora. Postoje podaci da se tome suprotstavljao jedan ustaški oficir. Konačnu odluku je donio Kurelac i naredio da se ovi ljudi iste večeri poubijaju. Vezane seljake s jakom stražom potjerali su do porušene austrijske kasarne, gdje je već bila pripremljena jama do one sa pobijenim Srebrenčanima. Ljude su stavili pred jamu, a četiri-pet koraka ispred njih postavio se stroj od desetak ustaša, pretežno podoficira, naoružanih puškama i jednim puškomitraljezom. Mitraljeskom i puščanom paljbom seljaci su bili pokošeni, a zatim odmah zakopani.⁵⁵

* * *

Vijest o događajima u Srebrenici brzo se proširila i stravično je odjeknula. Već sutradan je javljeno iz Tuzle preko radija III domobranskom zboru (korpus) u Sarajevo i I ustaškom zdruhu (brigada) u Vlasenici da je »Nadporučnik Kurelac naredio klanje stanovništva u Srebrenici i okolini. Ubijen je kotarski sudac sa celom obitelji. Pravoslavno stanovništvo navodno odreda kolje. Muslimansko stanovništvo iz Srebrenice, Bratunca, odbjeglo u Zvornik i moli da se spriječi pokolj.«⁵⁴ Istog dana izmijenjano je više telegrama između I zdruha, III domobranskog zbora i XXIX bojne. Njihov smisao je u sljedećem: od Kurelca je zahtijevano da se odmah, vezani i pod pratnjom, te optužnicom, upute u Vlasenicu (tadašnje sjedište I zdruha) svi koji su ubijali, da se dostavi izvještaj o ubijenim i o razlozima ubijanja. Istovremeno je komanda I zdruha zatražila da se iz Sarajeva pošalje istražni sudija.⁵⁵ Kurelac je nastojao da cijeli slučaj prikaže kao djelo pojedinaca, svojih podređenih i izraz revolta zbog poginulih ustaša u borbi za Srebrenicu. On je ponovio optužbe za pojedine ubijene građane čija je »verzija« nastala još u Bratuncu. On je pokazao vrhunac cinizma kada je počeo da vodi »istragu«, da bi poslije toga optužio »dovodnika Španića radi ubijanja Srba.«⁵⁶

Komanda III domobranskog zbornog područja (korpusna vojna oblast) na zahtjev generala Lukića, komandanta III domobranskog zbora, uputila je u Srebrenicu sudiju Vejsila Hanžibegića, domobranskog satnika, radi vođenja istrage i«... poduzimanja svih zakonskih mjera kako bi se dalja krvoprolića spriječila, a krivci najžurnije priveli zakonskoj odgovornosti, kako bi se unielo smirenje kod tamošnjeg stanovništva...»⁵⁷

Već 18. juna, na zahtjev istražnog sudije, a zbog obimnosti istrage, naređeno je sudiji Antunu Cvjetko, domobranskom natporučniku iz suda oružanih snaga, da odmah otputuje u Srebrenicu i stavi se na raspolaganje sudiji Hadžibegiću.⁵⁸

Istraga je počela pod krajnje nepovoljnim okolnostima. U Srebrenici su jedinu vlast predstavljale ustaše — krivci za zločin. Oni su i dalje bili pod oružjem, a, zapravo, njih je trebalo saslušati i jedino od njih i žandarmerijske stanice mogli su da se dobiju potrebni podaci. Mještani nisu smjeli da svjedoče, jer su se bojali ustaške osvete. Vjerovatno je i zbog toga general Lukić, nakon prvih rezultata istrage, zahtijevao od Ministarstva oružanih snaga »NDH« smjerenjivanje i sprovođenje u Sarajevo Kurelca i Kršulja.⁵⁹

Stanovništvo ne samo Srebrenice nego i čitavog ovog dijela Bosne živjelo je tih dana u atmosferi opšte uznemirenosti. »... Cjelokupno građanstvo — kaže se u izvještaju Velike župe Usora i Soli — s uzbuđenjem komentira ove događaje i s osobitom pozornišću prati uređivanje nadležnih vlasti po ovom slučaju i očekuje posljedak uređivanja. Obća je želja da se iztraga objektivno provede, a krivci povuku na zakonsku odgovornost...⁶⁰ Iz Srebrenice je upućena delegacija u Tuzli. Ona je istakla strah muslimanskog stanovništva od eventualne odmazde četnika, zahtijevala garancije u pogledu veće sigurnosti ili, u protivnom, da se dozvoli iseljenje cijelog kraja. U znak protesta su i neki ustaški funkcioneri, domaći ljudi, oslobođivši se i posljednjih iluzija, dali ostavke na svoje funkcije u ustaškom pokretu. Službenici iz Srebrenice, koji su iz straha izbjegli u Tuzlu, odbili su da se vrate nazad. Pod pritiskom opšteg nezadovoljstva, velika župa zahtijevala je uklanjanje Kurelca i cjelokupne posade.⁶¹

Mnogi neprijateljski dokumenti, nastali na raznim nivoima sredinom 1943. godine, registruju ovaj događaj sa svim posljedicama koje su iz njega proizašle. Zločin u Srebrenici nije bio ni prvi ni posljednji na teritoriji istočne Bosne za vrijeme neprijateljske okupacije. Masovna histerija ustaša i surovi zločini bili su svakodnevna stvarnost. Događaj u Srebrenici izazvao je pravu eksploziju nezadovoljstva i osudu ustaške strahovlade. Šta se iz toga može zaključiti? Pored toga što ljudska priroda u ovakvim potresnim trenucima ne može ostati ravnodušna, treba istaći da su spasonosne ideje narodnooslobodilačkog pokreta, iako ne uvijek vidljive, ali stalno prisutne, našle odjeka i u ovom slučaju. Drukčije stvari stoje kada je riječ o zvaničnom stavu kvislinške vlasti koja je u svemu ovome gledala svoju vlastitu kompromitaciju, a s Kurelcom bila nezadovoljna jedino utoliko što je on sve suviše javno uradio.

Na početku istrage, na zahtjev istražnog sudije, XXIX bojna je dostavila spisak od preko 200 imena ustaša, učesnika u pohodu na Srebrenicu, a odvojeno za Drugu četu (oko 60 ustaša) koja je izvršila pokolj u Zalazju i Vitlovcu. Podatke o ubijenim istraga je dobila od Žandarmerijske stanice u Srebrenici.⁶² Dvadesetog juna izvršena je ekshumacija ubijenih u Srebrenici. Pored istražnog sudije Vejsila Hadžibegića i ljekara dr Aleksandra Švarca, prisutni su bili: predstavnik Kotarske oblasti Vladimir Krstić, zapisničar Šerif Zvizdić i, kao predstavnici građana Srebrenice, mesari Juso i Zajko Alić. Leševi su, kao što smo naveli, bili zakopani kod stare, porušene austrijske kasarne i porušenog mosta u blizini puta Srebrenica-Bratunac, a s desne strane potoka Bijela rijeka na uzvišici pod orasima u dvije veće jame i nekoliko pojedinačnih grobova. Svuda unaokolo su se primjećivali tragovi krvi posuti gašenim krečom. Otkopana je samo najveća jama, duga desetak i široka nekoliko metara, s leševima građana Srebrenice. Na dubini od oko 40 cm pronađeni su prvi leševi. Nakon vađenja vršeno je njihovo identifikovanje, utvrđivan način ubijanja i uzroci smrti. Sve žrtve su fotografisane, a snimci su predstavljali sastavni dio istražnog materijala. (Fotografije su bile izložene na jednoj poslijeratnoj izložbi ratnih zločina). Na kraju su leševi vraćeni u istu jamu.⁶³

Da bi se stekla bar približna predstava o stradanju stanovništva u Srebreniči, navešćemo u izvodima dio sudsko-medicinskog zapisnika sastavljenog prilikom ekshumacije.

»... Lješ ženski prema iskazima prisutnih Vere rođ. Nešković udate Krstić.

Spoljni nalaz: Ženski lješ dužine oko 1.60 m, u gaćicama i košulji, sa dugačkom kosom, na čelu glave nešto lijevo od sredine nalazi se ulazna rana puščanog naboja, a desna polovina potiljne kosti potpuno razmrskana i izkinuta, što je vjerovatno posljedica djelovanja barutnih plinova. Na desnom ramenu nalazi se velika rana u čijoj se dubini vidi razmrskani dijelovi kosti ramenog zgloba, a koja je rana nanijeta vjerovatno nekim ostrim hladnim oružjem, najvjerovatnije sjekirom.

... Lješ ženski prema iskazu svjedoka Sofije Popović a udate za Veljka Popovića.

Spoljni nalaz: ženski lješ dužine oko 1.60 cm, u haljini, donjem rublju i jednoj čarapi na nozi, sa dugačkom kosom. U sredini leđa vidi se ulazna rana oštrog predmeta uspravnog ovalnog oblika sa šiljkom prema dole, širina oko 2 cm a dužina oko 3.5 cm prema svom izgledu rana potiče vjerovatno od noža.

... Lješ muškog djeteta starog oko 13 godina potpuno odjeven, bos, sa kratkom kosom na glavi. Radi se o djetetu šumarke Lazarević.

Spoljni nalaz: na desnom potiljku velika rana raztrganih rubova uzpravnog oblika, duga 8 cm, široka 4 cm, kroz koju se vidi u unutrašnjost lubanje, u čijoj šupljini manjka veći dio mozga.

... Lješ ženski prema iskazu prisutnih identitet nije mogao biti utvrđen. Starost oko 35 god.

Spoljni nalaz: ženski lješ dužine oko 1.60 cm, potpuno odjeven sa dugom kosom na glavi, na desnoj strani vrata u predjelu žile kucavice nalazi se četiri rane od uboda nožem, a u predjelu desne sise i desne strane rebara ispod pazuha nalazi se pet rana od uboda nožem.

... Lješ ženski prema iskazima prisutnih identitet nije mogao biti ustanovljen, star oko 40 god., naknadno utvrđeno da se zove Draginja Nešković. Spoljni nalaz: Lješ ženski, dužine oko 1.60 cm, dobro uhranjen potpuno odjeven, sa dugom kosom. Na glavi pozadi na zatiljnoj kosti dvije velike rane vjerovatno od sjekire tako da je cijela zatiljna kost potpuno razmrskana i mozak iscurio napolje.

... Muški lješ Rade Hrkalović star 85 god.

Spoljni nalaz: lješ muškarca, obučen, na prsima rana oštrog hladnog oružja, duljine 12 cm, a širine 5 cm.

... Ženski lješ Zečević Jelene, stare 60 god.

Spoljni nalaz: ženski lješ, obučen, ugojen, s desne strane leđa u visini slabine rana od uboda nožem.

... Muški dječiji lješ, dijete finansia Mitra, staro oko 1.5 god.

Spoljni nalaz: muški dječiji lješ, obučen, s lijeve strane u predjelu slabina rana od noža duga 10 cm kroz koju su izašla napolje crijeva...«

Od 78 osoba pobijenih u Srebrenici, čiji su lješevi bili iskopani, utvrđeno je da ih je oko 50 usmrćeno puščanim metkom, 16 udarcima nožem zadatim u raznim predjelima tijela, sjekirom iskasap-

ljeno 6 osoba, a 5 ih je ubijeno raznim hladnim predmetima. Izuzev nekoliko odraslih muškaraca, najveći broj su činile žene i 25 djece.⁶⁵

Iskazi saslušanih ustaša bili su u priličnoj mjeri podudarni. Mnogi od njih su tvrdili da nisu čuli za naređenje o ubijanju stanovništva, da ne znaju ko je ubijao, niti su vidjeli leševe itd.⁶⁶ Krivci su imali dosta vremena i mogućnosti da se dogovore o jedinstvenom istupanju pred istragom, a i strah od Kurelca bio je za njih neuporedivo veći nego od eventualne sudske odgovornosti. Pa ipak, najbitnije činjenice su već tada postale sasvim jasne.

Neposredno prije početka istrage oko 30 ustaša iz Srebrenice pošlo je da se kao dobrovoljci jave u SS diviziju u Osijek. Međutim, u Tuzli su zadržani kod njemačke SS Teilkommando dok se ne završi istraga u Srebrenici.⁶⁷ U Tuzli je zadržan i zatvoren Kurelčev zemljak, ustaša Branko Čulig. On je pošao u Karlovac na 8 dana »dopusta«. Stvarni cilj njegovog putovanja bilo je nošenje dva kofera Kurelčevih stvari i njegovog pisma majci u kome između ostalog kaže: »... Ovdje se ovih dana odigrala borba, kakovih je dosad malo bilo možda u Hrvatskoj. Palo ih je silu, ali i naših — ali i moj Ivica je poginuo... Poginuo je u borbi prilikom izvlačenja iz Srebrenice 12. 6., a pokopan je danas, na našem ustaškom groblju u Srebrenici tako da mu ni groba možda nećeš vidjeti. Pao je kao ustaša i pokopan kao takav uz sve vojničke počasti... Osvetiću Ivicu, i tu je bilo već nešto, pa ću zato morati i možda da se maknem«...⁶⁸

Kada je istražni sudija saznao da se u tuzlanskom zatvoru nalazi veći broj srebreničkih ustaša, došao je u Tuzlu, a u Srebrenici je ostao da nastavi saslušanja Antun Cvjetko. U Tuzli je već bilo izvršeno salušanje nekih ustaša, a i izvjesnog broja civilnih osoba, pa su zapisnici uvršteni u spis istrage. Rezultati istrage u Tuzli dali su više podataka. Solidarnost ustaša bila je narušena i oni su počeli da se međusobno optužuju. Osim toga, salušani svjedoci govorili su mnogo slobodnije. Sve je to omogućilo da se unese više svjetlosti u cijeli događaj. U Njemačkoj Einsatzkommando (gestapo) izvršen je pretres stvari zatvorenih ustaša i istražni sudija je uzeo neke od važnosti za istragu.⁶⁹

U drugoj polovini juna, nakon proboja iz neprijateljskog okruženja na Sutjesci i Jelengori, došlo je do poznatog prodora Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba u istočnu Bosnu. Neprijateljski garnizoni, na dosta širokom području, bili su razbijeni jedan za drugim. Uveče 25. juna jedinice Treće krajiške brigade napale su na Srebrenicu i rastjerale oko 50 ustaša i žandarima, koliko ih j bilo u mjestu. Prije ovog napada glavnina ustaških snaga iz Srebrenice otišla je u pomoć opkoljenoj Vlasenici. Istovremeno je uznemireno muslimansko stanovništvo iz srebreničkog sreza počelo masovno da se povlači prema Zvorniku. U međuvremenu 26. juna oslobođena je Vlasenica, a Prva proleterska i dvije vojvođanske brigade nastupajući pravcem Vlasenica-Zvornik progonili su ostatke razbijenih ustaškodombranskih jedinica. U Drinjači je XXIX bojna pokušala da zaustavi prodor proletera prema Zvorniku. Vrlo oštre borbe vođene su 28. i 29. juna 1943. Kurelac je sa 145 ustaša bio opkoljen. Jedino zahvaljujući pomoći III, XXI i XXVIII ustaške bojne i dije-

lova 15 domobranske pukovnije, a podržan artiljerijskom vatrom Nijemaca iz Srbije, izbjegao je, uz velike gubitke, potpuno uništenja i uspio da se povuče u Zvornik. Tu su se sakupili ostaci razbijenih kvislinških jedinica sa teritorije četiri sreza istočne Bosne. Ni utvrđeni Zvornik nije se mogao održati nego je zauzet 5. jula uz strahovit poraz ustaša. Samo u poginulim njihovi gubici bili su 400-500 ljudi. Međutim, Kurelac se i ovdje po drugi put izvukao sa svojom bojnom. On je, neposredno pred očekivani napad na Zvornik, zauzeo položaje na Snagovu i prilikom partizanskog opkoljavanja grada bio je odbačen prema Capardima.⁷⁰

Zbog angažovanja XXIX bojne u navedenim borbama istraga nije mogla biti završena. Istražnom sudiji jedno vrijeme ostala je samo mogućnost da od Tuzlanskog zdruza traži preduzimanje kontrole nad svim putnicima koji dolaze u Tuzlu iz pravca Zvornika i da mu upućuju pripadnike XXIX bojne, ukoliko se nađu među putnicima. Ali, već idućeg dana istražni sudija moli da se sprovedu zatvorenici iz Tuzle u Sarajevo, uz napomenu da se posebna pažnja obrati na četvoricu ustaša zbog mogućnosti pokušaja bjekstva. Na kraju, 11. jula stigla je u Sarajevo cijela XXIX bojna. Radi okončanja istrage, smještena je u kasarnu »Osman-paša«, oko koje su pojačane straže i zabranjen izlazak njenim pripadnicima. Da bi se ubrzala istraga, određen je i treći sudija — domobranski natporučnik Mahmut Filipović. Odmah je izdato naređenje o zatvaraju Kurelca i još 17 ustaša. Međutim, Kurelac sa četvoricom optuženih nije došao u Sarajevo, pa je od Tuzlanskog zdruza zahtijevano da se, ako se nalaze na njegovom području, odmah zatvore i pod stražom upute u Sarajevo. Isti zahtjev je upućen i Glavnom ustaškom stožeru. (štab). Nakon nešto više od mjesec dana Kurelac je viđen u društvu s Mijačevićem (tada već zastavnikom) u Zagrebu. Jasno je da su oni dobili punu podršku i blagonaklonost najviših ustaških institucija i svi zahtjevi za njihovo izručenje bili su unaprijed osuđeni na neuspjeh. Još u toku istrage Kurelac je, u jednom razgovoru, izjavio da mu je žao pripadnika XXIX bojne zatvorenih u Tuzli, ali da ustaše za pokolj u Srebrenici neće odgovarati jer su samo izvršavali njegova naređenja.⁷¹ Kakav je bio stav prema ustašama logorovanim u Sarajevu najbolje se vidi iz toga što su oni i dalje bili pod oružjem. Ni položaj zatvorenih nije bio težak. Njima su dolazile u posjetu sarajevske ustaše i donosile im razne poklone.⁷²

U daljem toku istrage, pored svakodnevnih saslušanja, prikupljeni su razni i vrlo detaljni podaci o ustašama, donijete mnoge odluke, izdata naređenja, zahtjevi i potjernice i obavljen niz sudskih formalnosti. Sve zatvorene ustaše podnijele su žalbe i nisu se osjećale krivim, jer su, kao što su naveli, samo izvršavali naređenja pretpostavljenih. Međutim, sud Oružanih snaga odbacio je njihove žalbe »kao neumjesne«.⁷³

Šest dana nakon dolaska XXIX bojne u Sarajevo stavljeno je van snage naređenje o zabrani njihovog kretanja, jer je, kako je to obrazloženo, prestala potreba daljeg držanja pod kontrolom, a i borbe protiv NOV iziskivale su angažovanje svih raspoloživih kvislinških snaga. Istraga je i dalje nastavljena, a istražni sudija je, kako je to predviđeno, mogao zahtijevati preko I zdruza upućivanje u Sa-

rajevo radi saslušanja bilo kog ustaše XXIX bojne. Ali, uskoro je XXIX bojna rasformirana i prestala da postoji kao samostalna formacija. Ovaj postupak obrazložen je velikim gubicima koje je ona pretrpjela u borbi protiv jedinica NOV u ljeto 1943. godine, kao i zbog odlaska jednog dijela ustaša u SS diviziju. Njeni pripadnici podijeljeni su na XXII i XXIV ustašku bojnu.⁷⁴

Nakon nepuna tri mjeseca istrage u kojoj je, pored ostalog, saslušano preko 150 ustaša i oko 20 građana, financa, domobrana i drugih, istraga je uglavnom bila okončana. U drugim, normalnim prilikama mogao bi se očekivati dalji postupak. Ali do toga nije došlo. 11. septembra istražni sudija je, udovoljavajući ranije postavljenom zahtjevu, predao cijeli spis istrage Ratnom sudu.⁷⁵ I, na kraju, 27. septembra Ratni sud III zbornog područja donio je odluku, potpisanu od generala Prohaske, kojom se obustavlja dalji postupak protiv ustaškog natporučnika Josipa Kurelca i svih 25 ustaša optuženih za ubistva u Srebrenici i okolnim selima.

U »obrazloženju« odluke navedeno je sljedeće:

»... 1. Okrivljeni su djelo počinili u vremenu kada su se sa odmetnicima vodile borbe, koji su osvajali pojedina mjesta i bezobzirno postupali prema drugovima optuženih.

2. Kritične zgode optuženi su pri ulazu u Srebrenicu naišli na lješeve svojih drugova koji su od strane odmetnika bili izmrcvareni na najsvirepiji način, tako da su im vađene oči i srca te razmrskavani mozgovi.

3. Optuženi su bili obaviješteni, da su pojedini građani pokazivali simpatije prema odmetnicima i održavali sa njima veze.

4. Primijećeno je također, da je pravoslavno žiteljstvo održavalo u Srebrenici nekakve tajne sastanke.

5. Prilikom upada partizana u grad Srebrenicu a neposredno pred ovaj slučaj dešavalo se da su pojedini građani prokazivali partizanima ustaše.

6. Ustaškom logoru u Srebrenici bilo je poznato da je sudac Aganović simpatizer partizana. U prilog toga govori i činjenica da je isti, prema iskazu svjedoka Mehmedović Sulje, 11. lipnja 1943. a prije ulazka partizana u grad išao u pecanje ribe u pravcu Viojgora, odakle su došli partizani, u kome pravcu nije običavao ići, osim toga taj dan je bio uredovni dan za sud, u koje se vrijeme nije nalazio u uredu, prema izjavi istog svjedoka stranke su ga tražile.

7. 12. lipnja su ustaše Sleko i Španić u blizini bolnice vidjeli kako partizani strijeljaju ustaše i smiju se.

8. Za seljake sela čulo se, da su poslije pada Srebrenice bili stavili komunističke znakove i da su slavili pad Srebrenice.

Ove spomenute okolnosti su dovele optužene u jaku razdraženost da su počinili u toj razdraženosti, na mah, spomenuta djela... te se svaki daljnji postupak u ovoj stvari prekida i stvar se predaje zaboravu...⁷⁶

* * *

Borba za Srebrenicu juna 1943. imala je mnoge elemente karakteristične za osvajanje utvrđenih mjesta u toku NOB. Grad su branile ustaše zloglasne »Crne legije« koji su, svjesni svojih zlodjela,

ispoljili očajničku upornost u borbi, pa i onda kada je ishod bio potpuno jasan. Dobro naoružane ustaše branile su se iz zgrada, što je činilo njihov položaj povoljnim i u izvjesnom smislu neutralisalo brojčanu nadmoćnost partizana. Pa ipak, njihov poraz bio je potpun i gubici znatni. Ova pobjeda NOV izvojevana je pod posebno teškim okolnostima razvoja oslobodilačkog pokreta u istočnoj Bosni, i u vrijeme vođenja jedne od najvećih bitaka jugoslovenske revolucije — bitke na Sutjesci. To joj daje poseban vojno-politički značaj.

Zbog pretrpjelih gubitaka a posebno smrti Kuralčevog brata i nemoći prema NOV, ustaše su iskalile sav bijes nad nezaštićenim stanovništvom. Međutim, pravi uzroci su sadržani u logici ustaškog pokreta i njegovoj opštoj programskoj liniji. Događaji u Srebrenici samo su detalj široko zamišljenog i izvođenog genocida. Ali, kao dio cjeline, on ima i posebna obilježja. Ubijanje, u tada sreskom mjestu, izvršeno je potpuno javno. Vinovnici su izvršili nedjelo na brzinu, čime su htjeli da postignu dvoje: cijelom slučaju nastojali su da daju izraz afekta i izbjegnu moguću intervenciju kakvih je bilo ranije.

Iz čisto političkih razloga otpočela je istraga. Osuda koju je pokolj izazvao i reagovanje javnosti desili su se u vrijeme kada je na pomolu bila promjena odnosa snaga u istočnoj Bosni. Zbog toga su događaji u Srebrenici bili za ustaške vlasti prilično neugodni i dalja njihova nastojanja usmjerena su u pravcu da se, bar formalno pokaže postojanje tobožnje zakonitosti. U istragu se umiješala i njemačka komanda iz Tuzle, što se može objasniti perfidnim stavom koji je njemački okupator imao i u drugim sličnim prilikama. Sistematsko uništavanje stanovništva predstavljalo je program okupatora ostvarivan najvećim dijelom preko kvislinga, ali su ponekad njemačke komande znale da se ograđuju od ustaškog nasilja, pa čak i da zauzimaju stav arbitra. Ovo je bilo karakteristično naročito u vrijeme plime oslobodilačke borbe kao taktički potez okupatora zbog vlastite slabosti i nesposobnosti njihovih ustaških pomagača da im osiguraju neophodan mir.

Istraga nije imala pravi epilog. Ništa se drugo nije moglo ni očekivati, jer sve je preduzeto u cilju maskiranja zločina i prebacivanje odgovornosti na »samovolju« jednog običnog komandanta bataljona da bi zatim i on bio oslobođen optužbe i ubrzo unaprijeđen. Cijeli istražni postupak je uglavnom do kraja proveden. Trojica sudija su dosta dobro obavljali svoju profesionalnu dužnost i možda ništa više nisu mogli uraditi u postojećoj atmosferi. Oni su, u stvari obavljali nezahvalan posao, možda rijedak u analima pravosuđa uopšte. Jedino je značajno što je ostao dokumentacioni materijal jednog strašnog događaja, na osnovu koga je mnoge krivce u oslobođenoj zemlji sustigla pravedna kazna.

Nismo mogli utvrditi da je u toku cijelog rata na čitavom prostoru NDH došlo do istrage koja se može porediti sa ovom po obimu, karakteru i vremenu trajanja.

NAPOMENE

- ¹ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije, Vojnoistorijski institut JNA Beograd, 1963, knjiga I, 466.
- ² Rodoljub Colaković, Zapisi iz oslobođilačkog rata, Prosveta, Beograd, 1956, knjiga II, 323—328.
- ³ Arhiv vojnoistorijskog instituta, K. 9—10/1. (U daljem navođenju VII).
- ⁴ Cijeli spis istrage III domobranskog zbornog područja nalazi se u Arhivu BiH u Sarajevu, dokumentacija Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Fotokopije navedenog spisa u Istorij-skom arhivu u Tuzli (Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4228).
- ⁵ Arhiv VII, K. 76—51/4—2, 3.
- ⁶ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4228, 2990, 9058, 33681.
- ⁷ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 56.397, 56.390, 56.387.
- ⁸ Okružni sud Tuzla, K. 75—18/2—1.
- ⁹ Arhiv VII, K. 75—18/2—1.
- ¹⁰ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 56.384.
- ¹¹ U prošlom ratu ustaše i četnici izvršili su mnogobrojne masovne zločine u ovom kraju. Na teritoriji bivšeg srebreničkog sreza ubijeno je, nestalo ili odvedeno u logore 2.267 osoba. (Arhiv BiH, Zemaljska komisija 625/46; Okružni sud Tuzla, K. 581/46).
- ¹² Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4256; Arhiv VII, K. 92—24/8.
- ¹³ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4242, 4228.
- ¹⁴ Zbornik dokumenata i podataka o nar. oslob. ratu jugoslovenskih naroda (VII JNA, tom IV, knjiga 14, dok. 221); Arhiv VII, K. 57—91—5; K. 158—50/6—1, 2.
- ¹⁵ Arhiv VII, K. 171—22/10—1.
- ¹⁶ Prema sjećanju Đorda Simića.
- ¹⁷ Arhiv VII, K. 966—1/4—1.
- ¹⁸ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4228.
- ¹⁹ Arhiv VII, K. 966—1/4—1; k. 171—22/10—1; k. 171—19/10—1.
- ²⁰ Prema sjećanju Đorda Simića; Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4267, 4242.
- ²¹ Prema sjećanju Đorda Simića; Arhiv BiH, Zemaljska komisija neinventarisano.
- ²² Arhiv VII, K. 966—1/4—1.
- ²³ Arhiv VII, K. 92—24/8.
- ²⁴ Prema sjećanju Đorda Simića; Arhiv VII, K. 966—1/4—1.
- ²⁵ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4256.
- ²⁶ Arhiv VII, K. 966—1/4—1; Prema sjećanju Đorda Simića; Arhiv VII, K. 171—22/10—1; K. 76—39/6—2.
- ²⁷ Arhiv VII, K. 195—9/II—1; Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4228.
- ²⁸ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4228.
- ²⁹ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4240; Prema sjećanju Vojina Grujića.
- ³⁰ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4319, 4326, 4325.
- ³¹ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4326, 4335, 4335, 56.388.
- ³² Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4368, 4326, 4323, 4261; Prema sjećanju Miloša Dragičevića.
- ³³ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4373 i jedan neinventarisan dokumenat.
- ³⁴ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4301.
- ³⁵ Arhiv VII, K. 92—24/8.
- ³⁶ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4256.
- ³⁷ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4301.
- ³⁸ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4330.
- ³⁹ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4304.
- ⁴⁰ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4255.
- ⁴¹ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4319, 56.384.
- ⁴² Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4256, 4279, 4359.
- ⁴³ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4378.
- ⁴⁴ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4269.
- ⁴⁵ Radi se o majci i braći autora ovog članka (Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4280, 4330).

- ⁴⁶ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4304 i još jedan neinventarisani zapisnik.
- ⁴⁷ Prema vlastitom spisku ubijenih i izvještaju Sekretarijata za unutr. poslove u Srebrenici od 9. XI 1946.
- ⁴⁸ Okružni sud Tuzla, K. 154/48; Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4346, 33.757; prema izjavi Sulje Mehmedovića.
- ⁴⁹ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4325, 4255.
- ⁵⁰ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 56.384.
- ⁵¹ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4301.
- ⁵² Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4247.
- ⁵³ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4373, 4325.
- ⁵⁴ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4230.
- ⁵⁵ Isto.
- ⁵⁶ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4226.
- ⁵⁷ Isto, neinventarisano.
- ⁵⁸ Isto, neinventarisano.
- ⁵⁹ Zbornik dokumenata, tom IV, knjiga 14, dok. 242.
- ⁶⁰ Arhiv VII, K. 95—10/11—1.
- ⁶¹ Arhiv VII, K. 76—39/6—2; K. 82—8/8—2; K. 95—10/11—1.
- ⁶² Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4234 i jedan neinventarisani dokument.
- ⁶³ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4237.
- ⁶⁴ Isto.
- ⁶⁵ Isto.
- ⁶⁶ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4228.
- ⁶⁷ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4229 i jedan neinventarisani zapisnik.
- ⁶⁸ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4297.
- ⁶⁹ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 60.361, 4295 i jedan neinventarisani dokument.
- ⁷⁰ Oslobodilački rat, I, 466—470; Arhiv VII, K. 76—39/6—1; K. 57—91—5; K. 158—10/7—1; K. 195—12/11—1; Zbornik dokumenata, tom IV, knjiga 15, dok. 262.
- ⁷¹ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4.300, 4.300, 4.310, 4.311, 4.316, 4.317, 4.330.
- ⁷² Prema sjećanju Vejsila Hadžibegića.
- ⁷³ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4.367, 4.376, 4.311 i jedan neinventarisani dokument.
- ⁷⁴ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4367; Arhiv VII, K. 57—10/1—8.
- ⁷⁵ Arhiv BiH, Zemaljska komisija, neinventarisano.
- ⁷⁶ Arhiv BiH, Zemaljska komisija 4388.

ZUSAMMENFASSUNG

ANGRIFF DER PARTISANEN AUF SREBRENICA IM JUNI 1943 UND VERGELTUNGSMASSNAHMEN DER USTASCHA-VERBÄNDE GEGEN DIE ZIVILBEVÖLKERUNG

Die von der Kommunistische Partei Jugoslawiens geleitete gewaltige Volksbefreiungsbewegung war ein ernstes Hindernis für die Verwirklichung der verbrecherischen faschistischen Pläne. Seitens des Feindes wurden, wegen der Ohnmacht gegenüber dieser Bewegung, häufig Vergeltungsmassregeln an der Bevölkerung unternommen. Eines der unzähligen Beispiele ist auch das Ereignis in Srebrenica — einem kleinen bosnischen Städtchen. Als die Partisanen diesen Ort im Juni 1943 einnahmen und sich, da sie nicht die Absicht hatten sich hier länger aufzuhalten, zurückzogen, verübte ein Ustascha-Verband, als Vergeltung für die erlittene Niederlage, ein schreckliches Gemetzel der unschuldigen Zivilbevölkerung. Nach dieser Tat wurde unter dem Druck der öffentlichen Meinung und der grossen Erbitterung, die in der ganzen Gegend entstand, von den Quislings-Behörden eine monatelange Untersuchung durchgeführt, jedoch sprach man im Ende alle Beschuldigten ohne Gericht frei.